

UOT 94(479.24); UOT 94"04/15"

FƏRHAD RÜSTƏMZADƏ

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya institutu-doktorantı
ferhadrustemzade@gmail.com

ŞAH TƏHMASİBİN HAKİMİYYƏTİ İLLƏRİNDƏ SƏFƏVİ İMPERİYASININ HƏRBİ STRATEGİYASI

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/113/26-31>

Bu tədqiqat Şah I Təhmasibin hərbi strategiyasının formalaşma prinsiplərini, onun siyasi düşüncəsi ilə qarşılıqlı əlaqəsini və Səfəvi dövlətinin müdafiə sistemində oynadığı rolu təhlil edir. Araşdırma göstərilir ki, şahın strategiyası yalnız hərbi tədbirlərlə məhdudlaşmır, eyni zamanda daxili sabitliyin qorunması, tayfa birliyinin təmin edilməsi və mənəvi-ideoloji mühitin möhkəmləndirilməsi kimi faktorları da əhatə edirdi. Osmanlı və özbək təhlükəsi şəraitində Təhmasib birbaşa toqquşmadan çox, düşmənin logistikasını zəiflədən müdafiə taktikalarına üstünlük vermiş, köçürmə və "yandırılmış torpaq" siyasəti kimi üsullardan istifadə etmişdir. Tədqiqat həmçinin Səfəvi ordusunun təşkilati quruluşunu, etnik tərkibini, daimi və qeyri-daimi qüvvələr sistemini, qorçu institutunu və odlu silahların tətbiqini geniş şəkildə işıqlandırır. Nəticə etibarilə, Şah Təhmasibin hərbi strategiyası realist, müdafiə yönümlü və dövlətin uzunmüddətli mövcudluğunu təmin etməyə hesablanmış kompleks siyasi-hərbi model kimi qiymətləndirilir.

Açar sözlər: Şah I Təhmasib, Səfəvi dövləti, qorçular.

Giriş. XVI əsrin birinci yarısı Səfəvi dövlətinin həm geosiyasi mövqeyi, həm də daxili idarəçilik mexanizmləri baxımından ən gərgin mərhələlərindən biri idi. Şah I Təhmasibin hakimiyyətə gəlişi (1524) dövlətin institusional konsolidasiyası hələ tamamlanmamış bir şəraitə təsadüf edirdi: mərkəzi hakimiyyətin əyalətlər üzərində real nəzarəti, tayfa elitası arasında balansın qorunması və hərbi resursların davamlı səfərbərliyi eyni anda idarə olunmalı idi. Paralel şəkildə, Səfəvi sərhədlərinin iki əsas istiqamətdə – qərbdə Osmanlı imperiyası, şərqdə isə özbək xanlıqları tərəfindən təzyiq altında qalması dövlətin təhlükəsizlik gündəmini müəyyənləşdirirdi. Belə bir mühitdə hərbi strategiya tək-cə döyüş meydanında qələbə qazanma texnikası deyil, dövlətin uzunmüddətli yaşaması üçün siyasi qərarvermə və resurs idarəçiliyi modelinə çevrilirdi.

Şah I Təhmasibin hərbi-strateji xətti məhz dövrün mürəkkəb hərbi-siyasi reallıqları fonunda formalaşmışdı. O, birbaşa və genişmiqyaslı toqquşmaların dövlət üçün doğura biləcəyi təhlükələri soyuq-qanlı şəkildə qiymətləndirərək, daha çox müdafiə xarakterli, düşmənin irəliləmə imkanlarını mərhələli şəkildə sıradan çıxarmağa yönəlmiş taktikalara üstünlük verirdi. Onun tətbiq etdiyi köçürmə siyasəti, "yandırılmış torpaq" taktikası və düşmən logistikasının sistemli zəiflədilməsi kimi tədbirlər Osmanlı imperiyası kimi güclü, yaxşı təşkilatlanmış və yüksək resurs imkanlarına malik hərbi maşına qarşı birbaşa simmetrik cavab deyildi. Əksinə, bu tədbirlər mahiyyət etibarilə asimmetrik müqavimət mexanizmi idi və daha güclü rəqibə qarşı mövcud imkanlardan səmərəli istifadə etmək xəttini ifadə edirdi. Eyni zamanda, Şah Təhmasibin hərbi strategiyası tək-cə sərhədlərin müdafiəsinə xidmət etmirdi. Bu strategiya daxili sabitliyin qorunmasına, tayfa birliyinin saxlanmasına, əyalətlərlə mərkəz arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsinə, saray təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə və ideoloji-mənəvi intizamın gücləndirilməsinə də söykənirdi. Başqa sözlə, onun hərbi düşüncəsi yalnız müharibə meydanı ilə məhdudlaşmır, dövlətin ümumi dayanıqlığını təmin edən siyasi və sosial mexanizmlərlə tamamlanırdı.

Atası Şah İsmayıldan Şah Təhmasibə böyük əraziləri əhatə edən geniş və mürəkkəb bir səltənət miras qalmışdı. Belə bir siyasi mirasın qorunması və gələcək nəsllə ötürülməsi hökmdarın müəyyənləşdirdiyi hərbi strategiyanın nə dərəcədə realist, işlək və davamlı olmasından birbaşa asılı idi. Şah Təhmasibin hərbi strategiyasını şərtləndirən bir neçə mühüm amil vardı və bu amillərin nəzərə alınmaması strategiyanın səmərəliliyini zəiflədə bilərdi. Bu faktorların ən mühümlərindən biri səltənətin hərbi-siyasi və mədəni dayaqlarının türk həyat mühitinə söykənməsi idi. Türk tayfaları Səfəvi dövlətinin

aparıcı qüvvəsi olaraq qalırdı və dövlətin ictimai-siyasi, hərbi və mədəni ritmini onların fəallığı müəyyənləşdirirdi. Dövlət daxilində məsuliyyətli mövqelər əsasən həmin tayfaların nümayəndələrinin əlində cəmləşmişdi. Eyni zamanda, hərbi potensialın əsasını da onlar təşkil edirdi. Bu reallıq türk tayfalarının həyat tərzilə sıx bağlı idi: at belində keçən gündəlik həyat, silahla davranış vərdisləri və döyüşə hazır mühit, demək olar ki, hər bir türkün potensial döyüşçüyə çevirirdi. Şah Təhmasibin hakimiyyəti illərində də ordunun əsas nüvəsi məhz türklərdən ibarət idi. Türk döyüş ənənələri ordunun canlı və praktik dayağı kimi çıxış edirdi. Bu səbəbdən türk tayfalarının birliyinin və gücünün qorunması faktiki olaraq Səfəvi hərbi qüdrətinin saxlanılması demək idi. Əksinə, tayfalar daxilində və tayfalar arasında ixtilafın dərinləşməsi dövlətin hərbi gücünü zəiflədə biləcək ciddi təhlükəyə çevrilə bilərdi. Məhz buna görə Şah Təhmasib üçün birlik və vahidliyin qorunması daimi diqqət tələb edən həyatı məsələ idi.

Şah Təhmasibin hərbi strategiyasına təsir edən ikinci mühüm amil səltənətin geniş coğrafiyası və mərkəzlə əyalətlər arasındakı bağların real vəziyyəti idi. Böyük ərazilərə malik siyasi qurumda sabitliyin qorunması yalnız paytaxtın iradəsi ilə deyil, vilayətlərin nə dərəcədə nəzarətdə saxlanılması ilə də müəyyən olunurdu. Vilayət hakimlərinin eyni zamanda hərbi rəhbər kimi çıxış etməsi, onların ixtiyarında xeyli sayda qoşun dəstələrinin olması və mərkəzlə inzibati əlaqələrin həmişə yetərinə möhkəm olmaması potensial risk yaradırdı. Belə şəraitdə hərbi-siyasi sabitliyin qorunması hökmdardan çeviklik, operativlik və qətiyyət tələb edirdi. Şah Təhmasib həm xarici təhdidlərə qarşı müdafiə qurmalı, həm də daxilə separat meyillərin və mərkəzdənqopma cəhdlərinin qarşısını almalı idi. Əgər belə hallar yaranırdısa, onların qəti tədbirlərlə aradan qaldırılması zəruri olurdu. Deməli, daxili idarəçiliklə hərbi idarəçiliyin bir-birinə uyğunlaşdırılması onun hakimiyyət fəlsəfəsinin əsas istiqamətlərindən biri idi.

Şah Təhmasibin hərbi strategiyasının formalaşmasına təsir edən amillərdən biri də etiqad məsələsi idi. O, yalnız hökmdar deyildi; eyni zamanda Səfəvi təriqətinin mürşidi-kamili sayılırdı. Onun ətrafında birləşənlərin müəyyən hissəsi də məhz dini-təriqət bağlılığı səbəbilə ona sədaqət göstərirdi. Çoxsaylı sufi çevrələri üçün Şah Təhmasib sadəcə siyasi hakim deyil, mənəvi rəhbər idi. O özü də təriqət mühitinin bir üzvü kimi yaradana və müqəddəslərə bağlı dərin etiqad sahibi idi. Buna görə hərbi kampaniyaların uğurunda təkcə maddi və təşkilati amilləri deyil, ilahi iradəni və müqəddəslərin himayəsini də mühüm sayırdı. Bəzi yürüşlərin başlanmasına dair qərar verərkən müqəddəslərdən yuxuda aldığı işarələri nəzərə alması da bu düşüncə tərzinin əlaməti idi. Bu hal göstərir ki, onun hərbi strategiyası təkcə rəşadət hesablamalarına deyil, dövrün dini-ideoloji dünyagörüşünə də söykənirdi.

Şah Təhmasibin hərbi strategiyasının müəyyənlişməsində həlledici amillərdən biri də onun dövlətçilik təfəkkürü idi. Səltənət üçün yaranmış risklərin düzgün qiymətləndirilməsi, mövcud potensialın real şəkildə dərk edilməsi və uzunmüddətli nəticələrin nəzərə alınması ilk növbədə hökmdarın siyasi düşüncə və analiz qabiliyyəti ilə bağlı idi. O, xüsusilə Osmanlı təhlükəsi qarşısında birbaşa meydan döyüşünün hər zaman səmərəli nəticə verməyəcəyini başa düşürdü. Buna görə də Osmanlı qoşunlarının irəliləməsi ehtimal edilən marşrutlar üzrə müdafiəni qurarkən, düşmənlə açıq toqquşmadan daha çox, onun logistik imkanlarını sıradan çıxarmağı məqsəduyğun sayırdı. Bu çərçivədə Osmanlı ordusunun keçəcəyi ərazilərdə ərzaq ehtiyatlarının aradan qaldırılması, yerli əhalinin isə daxili bölgələrə köçürülməsi əsas müdafiə vasitələrindən biri idi. Əhali yaşayış yerlərini tərk etdikdən sonra həmin ərazilərə daxil olan Osmanlı qoşunları ciddi ərzaq çatışmazlığı ilə üzləşməli idi. Şah Təhmasib bu ərazilərdə hər hansı ərzaq ehtiyatının saxlanılmasını qəti qadağan etmişdi. Köçürülən əhali ərzağını özü ilə aparmalı, mümkün olmadıqda isə onu məhv etməli idi ki, düşmən qüvvələrinin əlinə keçməsin. Onun düşüncəsinə görə, Osmanlı ordusunu ağır vəziyyətə salmağın və geri çəkilməyə məcbur etməyin ən səmərəli yolu məhz bu idi.

Belə bir siyasətin əhali üçün ağır nəticələr doğuracağı aydın idi. Köçürmə və ərzaq ehtiyatlarının məhv edilməsi insanlar üçün ciddi maddi itkilər, məişət çətinlikləri və sosial sarsıntılar yaradırdı. Məhz buna görə Şah Təhmasib köçürülməsi nəzərdə tutulan yaşayış məntəqələrinin kətxudalarını çağıraraq onlara mövcud vəziyyəti izah etmişdi. O, açıq şəkildə bildirmişdi ki, bu müharibənin təşəbbüskarı Səfəvi dövləti deyil və əgər əhali öz yerlərində qalsa, qarşılaşacağı fəlakətlər daha ağır ola bilər. Bununla yanaşı, ərzaq itkilərinin dövlət tərəfindən nəzərə alınacağını və bu itkilərin vergi öhdəlikləri hesabına silinəcəyini bəyan etmişdi. Beləliklə, əhalinin çəkdiyi zərərin müəyyən hissəsi dövlətin üzərinə götürülür, itkilər vergi kimi hesablanırdı. Bu, bir tərəfdən əhalinin müqavimətini azaltmağa, digər tərəfdən isə hökmdarın öz siyasətini müəyyən sosial legitimlik çərçivəsində həyata keçirməsinə xidmət edirdi.

Məlum olduğu kimi, Şah Təhmasibin tətbiq etdiyi bu taktika nəticə verdi və Osmanlı qoşunlarını geri çəkilməyə məcbur etmək mümkün oldu. Sözügedən strategiya son nəticədə iki dövlət arasında Amasiya sülh razılaşmasının əldə olunmasına da şərait yaratdı. Şah Təhmasib ümumən qonşu dövlətlərlə münasibətlərdə sülh və sabitlik şəraitində yaşamağa üstünlük verən hökmdar idi. Hərçənd ki, qərb sərhədləri boyunca bəzi ərazilər Osmanlı nəzarətinə keçmişdi, o, buna baxmayaraq, iki dövlət arasında sülh razılaşmasının bağlanmasını məqsədəuyğun saymışdı. Bu, zəiflik əlaməti deyil, tarixi şəraitin realist qiymətləndirilməsi idi. Şah Təhmasib başa düşürdü ki, Səfəvi dövlətinin hərbi imkanları Osmanlı dövləti ilə fasiləsiz müharibəni sonsuzadək davam etdirməyə kifayət etməyə bilər. Buna görə də sülh, itirilmiş bəzi ərazilərə baxmayaraq, daha məntiqli seçim kimi görünürdü. Müvəqqəti itkilər uzunmüddətli sabitlik və daxili möhkəmlənmə imkanları ilə kompensasiya oluna bilərdi.

Şah Təhmasib öz hakimiyyəti dövründə yalnız ordu daxilində deyil, ümumilikdə səltənət miqyasında şərab içilməsini və yüngül əyləncələrlə məşğul olmağı qadağan etmişdi. Onun bu mövqeyi təzkirəsində də açıq ifadə olunur: “Allaha şükür olsun ki, mənim hakimiyyətim altında yaşayan bütün qoşun və rəiyyət çaxır və başqa haram işlərdən tövbə etmişdi. Bütün ölkədə şərabxanalar, qumarxanalar, beytul-lütfələr və başqa fitnə-fəsad ocaqlarının qapıları bağlanmışdır” [1, 123]. Bu siyasət sadəcə dini mövqe deyildi; o, eyni zamanda cəmiyyətin və ordunun intizamının möhkəmləndirilməsi məqsədi daşıyırdı. Şah Təhmasib üçün hərbi güc yalnız silah və canlı qüvvə ilə ölçülürdü; mənəvi-intizam amili də ordunun döyüş qabiliyyətinin vacib elementi sayılırdı.

Qoşunların təşkili və təchizat məsələləri də onun hərbi siyasətinin mühüm istiqamətlərindən idi. Onun hakimiyyəti illərində səltənət daxilində odlu silahların geniş istifadəsinə başlanmışdı. Bu silahların əldə edilməsi üçün Avropa dövlətləri ilə münasibətlərin qurulması zərurəti yaranmış və Şah Təhmasib bu istiqamətə diqqət yetirmişdi. Müharibələrin başlanması ərəfəsində qarşı tərəfin hökmdarları ilə məktublaşmalara üstünlük verməsi də diqqətəlayiqdir. Özbək hakimləri ilə yazışmalar ardıcıl xarakter daşımadığı halda, Osmanlı sultanları ilə aparılan məktublaşmalar daha sistemli idi. Bu məktublarda tərəflərin hərbi-siyasi mövqeləri, niyyətləri və ziddiyyətlərə yanaşma forması aydın ifadə olunurdu. Qarşılıqlı anlaşmanın alınmaması isə münaqişələrin silahlı müstəvidə həllini qaçılmaz edirdi.

Şah Təhmasib dövrünün qoşunları səltənətin hərbi gücünün ən görünən ifadəsi idi. Ordunun necə qurulması, hansı səviyyədə təchiz edilməsi və döyüş hazırlığının nə dərəcədə saxlanılması dövlətin resurslarını nə qədər real gücə çevirə bilməsi ilə bağlı idi. Səltənətin iqtisadi imkanları, xəzinəyə toplanan vəsaitlərin həcmi, əhali potensialı və hərbi istehsalın inkişaf səviyyəsi ordunun təşkilinə birbaşa təsir göstərirdi. Şah Təhmasib dövründə ordunun qurulması sıfırdan başlanan proses deyildi; bu, Şah İsmayıl dövründən miras qalmış təşkilatlanmanın davamı idi. Əsasən tayfa və ərazi prinsipi ordunun təşkilində aparıcı rol oynayırdı. Türk tayfaları həm siyasi dayaqlar, həm də hərbi resursun daimi mənbəyi idi. Uşaqlıqdan at sürməyi və ox atmağı öyrənən bu tayfa üzvləri faktiki olaraq döyüşçü ehtiyatı rolunu oynayırdı. Tayfanın silah tutmağa qadir hissəsi silahlı döyüşçü sayılırdı və ordu daxilində birləşdikdə bu potensial daha aydın görünürdü [4, 245].

Şah Təhmasibin hakimiyyəti illərində səltənət qoşunları mərkəzi və əyalət qoşunlarından ibarət idi. Mərkəzi qoşunlar paytaxtda və ya onun ətrafında yerləşən, birbaşa şahın nəzarətində olan qüvvələr idi. Şah yürüşlərə çıxdıqda ilk növbədə bu qüvvələri özü ilə aparırdı. Say baxımından mərkəzi qoşunların əyalət qoşunlarından az olması ehtimal edilsə də, onların daha yaxşı təchiz olunduğu və daha yüksək döyüş keyfiyyətlərinə malik olduğu düşünülür. Birbaşa şahın nəzarəti altında olmaq bu qoşunlarda intizamın daha ciddi saxlanılmasını və onlardan daha böyük tələblərin irəli sürülməsini şərtləndirirdi.

Əyalət qoşunları isə ərazi prinsipi üzrə formalaşdırılırdı. Dəstələr türk tayfalarının məskunlaşdığı bölgələrdə təşkil edilir və yerli idarəçilik strukturlarının nəzarətinə verilirdi. Ümumilikdə, əyalət qoşunları Şah Təhmasib ordusunun əsas kütləsini təşkil edirdi. Bu qüvvələr yerli hakimlərin tabeliyində qalır, yerli tapşırıqları yerinə yetirir, zərurət yarandıqda isə şahın əmri ilə mərkəzi qoşunlara birləşdirilərək daha geniş əməliyyatlarda iştirak edirdilər. Bununla yanaşı, tayfa prinsipi ilə təşkil olunmuş dəstələr də mövcud idi. Hər tayfanın öz əmiri olur, tayfanın sayından və silah tuta bilən kontingentindən asılı olaraq onun rəhbərliyi altında ayrıca dəstələr formalaşdırdı. Bu tayfa qoşunları bəzən əyalət və ya mərkəzi qüvvələrin tərkibində çıxış edir, bəzən də ayrıca tapşırıqları yerinə yetirirdi. Şah Təhmasibin hakimiyyətinin ilk illərində qızılbaş tayfaları arasında baş verən qarşıdurmaların əsas icraçıları da məhz bu tayfa qüvvələri idi.

Ordunun əsasını qızılbaş türklər təşkil edirdi və dəstələr çox zaman tayfa adları ilə tanınırdı. Bununla yanaşı, bölgələrin adı ilə tanınan qoşun dəstələri də vardı. Məsələn, “Əhsənüt-təvərix”də Qarabağ və Muğan qoşunlarının adı çəkilir. Mənbələrdə xatırlanan əmirlərin böyük hissəsi də türk tayfalarına mənsub idi. Bununla belə, orduda başqa xalqlardan toplanmış dəstələr də mövcud idi. Mənbələrdə Fars vilayətindən toplanmış dəstələrin fəaliyyəti qeyd olunur. 1526-cı ildə Badıncan sultan Rum-lunun rəhbərliyi altında kürdlərdən və talışlardan ibarət bir dəstənin olduğu göstərilir. Özbək hücumlarının dəf edilməsi zamanı Astrabaddan toplanmış qüvvələr də iştirak etmişdi. Bəhram Mirzənin oğlu Bədiüzzaman Mirzənin rəhbərlik etdiyi dəstələrdən birində farslardan formalaşdırılmış qüvvənin də olduğu bildirilir. Mütəxəssislərin fikrincə, 1530-cu ildə Şah Təhmasib ordusunun təxminən 20 faizini qeyri-türk elementlər təşkil edirdi [5, 100].

Xarici təhlükə yarandıqda Şah Təhmasib vilayət hakimlərinə hökm göndərərək qoşun toplamağı və mərkəzi qüvvələrə birləşməyi əmr edirdi. Bu məqsədlə vilayətlərə “tovaçı” adlanan şəxslər və ya şahın etibar etdiyi qorçular göndərilirdi. Bəzən bu iş üçün təcrübəli əmirlər də ayrılırdı. Şah Təhmasib öz təzkirəsində Şahqulu xəlifə ilə Məhəmməd sultan Əfşarın könüllüləri toplamaq üçün vilayətlərə göndərildiyini yazır. Venesiyalı elçi V. Alessandri isə vilayət qoşunlarının toplanma mexanizmi barədə belə qeyd edir: “Krallıq 50 hissəyə bölündüyündən onun qoşunları 50 sultan tərəfindən toplanır... Kağızda daha çox olmasına baxmayaraq onlar 60 min süvaridən çox toplaya bilmirlər” [2, 121].

Şah Təhmasib dövründə ordunun ümumi sayını sabit bir rəqəmlə ifadə etmək çətindir. Müxtəlif dövrlərdə və fərqli ehtiyaclara uyğun olaraq müxtəlif sayda qoşun səfərbər edilirdi. Şah Təhmasib Sultan Süleymana yazdığı məktubda 100 min nəfərlik atlı qüvvənin mövcudluğunu xatırladır. “Xülasüt-təvərix”də isə ümumi sayın 120 min olduğu göstərilir [3, 517]. Lakin bu rəqəmlərin hamısının daimi və tam döyüş heyəti olmadığını nəzərə almaq lazımdır. 1530-cu ildə özbəklərə qarşı yürüş ərafəsində sıra baxışında iştirak edən müxtəlif dəstələrin cəmi 103 minə yaxın görünə də, burada xidmətçi və təminat bölmələrinin də nəzərə alındığı məlumdur. Buna görə bu rəqəm daha çox səltənətin ümumi canlı ehtiyat potensialını göstərir. Real döyüş üçün eyni anda toplanan qüvvələrin isə daha az olması mümkündür.

Ordunun struktur vahidlərə bölünməsində də əvvəlki dövrdən gələn ənənələr qorunurdu. Mənbələrdə minlik, yüzlük, onluq bölgüsünə, eləcə də “fövc”, “həng”, “tip”, “tümən” kimi vahidlərə rast gəlinir [3, 521]. Vilayət hakimlərinə təyinat zamanı bayraq və təbil verilməsi onların həm inzibati, həm də hərbi statusunu ifadə edirdi. Bayraq döyüş şəraitində həm səfərbərlik, həm də tanınma vasitəsi idi. Şah Təhmasib dövrünə aid miniatürlərdə dini məzmunlu bayraqların təsviri görünür. Bu ənənə Şah İsmayıl dövründən gəlirdi və “Nəsrü min Allah və fəthi qərib” kimi Quran ayələrinin bayraqlarda yer alması ordu daxilində dini ruhun mühüm rol oynadığını göstərirdi. Şah Təhmasib dövrünün ordusu atlı və piyada qüvvələrdən ibarət idi. Hərbi dəniz qüvvələrinin mövcudluğu barədə isə məlumat yoxdur. Atlı qoşunlar ordunun əsasını təşkil edirdi. Bunun səbəbi geniş ərazilər daxilində sürətli hərəkət, operativ əlaqə və döyüş meydanında manevr üstünlüyü idi. Atlı qüvvələr ordunun əsas zərbə gücü idi. Piyada qüvvələr isə daha çox tamamlayıcı xarakter daşıyırdı. Bununla belə, piyada döyüşçülər də yürüş zamanı atlardan istifadə edir, döyüş anında piyadaya çevrilirdilər. Mühasirələr və qala döyüşlərində atlıların da piyada kimi fəaliyyət göstərməsi adi hal idi.

Ordunun tərkibində tüfəngçilər, topçular, nəqəbçilər, tovaçılar, ləşgərnevislər, musiqiçilər, ələmdarlar, həkimlər və xidmət personalı kimi müxtəlif ixtisas qrupları vardı. Bu qruplar olmadan ordunun normal fəaliyyəti mümkün deyildi. Tüfəngçilər və topçuların ayrıca təşkilatlanması Səfəvi ordusu üçün yeni mərhələnin göstəricisi idi. Odlu silahların kütləvi istifadəsi məhz Şah Təhmasib dövründə genişlənmişdi. Topların daşınması üçün əlavə qüvvələrin ayrılması isə ordunun logistikasının mürəkkəbləşdiyini göstərirdi. Nəqəbçilər isə qala müharibələrinin geniş yayıldığı şəraitdə ordunun vacib hissəsi idi. Xidmət müddətinə görə qoşunlar daimi və qeyri-daimi qüvvələrə bölünürdü. Say baxımından qeyri-daimi qoşunlar daha çox idi. Onlar əsasən müharibə zamanı müəyyən müddət üçün toplanır, tapşırıq bitdikdən sonra evlərinə buraxılırdı. Daimi qoşunlar isə sayca az olsa da, hazırlıq və intizam baxımından daha keyfiyyətli idi. Sarayın, şahın və ailəsinin mühafizəsi, habelə dövlət daxilində asayişin qorunması daimi qüvvələrin əsas vəzifəsi idi. Bu daimi qüvvələrin əsas nüvəsini qorçular təşkil edirdi. Qorçular faktiki olaraq şah qvardiyası idi və birbaşa şahla təbə olurdular. Onların əsas funksiyası sarayı və şahın həyatını qorumaq olsa da, zaman keçdikcə məsul tapşırıqların icrası və döyüşlərdə iştirak da bu dəstəyə həvalə edilmişdi.

Qorçular şaha sədaqəti ilə seçilən xüsusi kontingent idi. M. Membre onların tərkibinə şaha yaxın əmir və əyanların, eləcə də vilayət hakimlərinin övladlarının seçildiyini qeyd edir. Qorçuların əsasını türk tayfalarının nümayəndələri təşkil edirdi və seçim zamanı sədaqət əsas meyar idi. Bununla yanaşı, fiziki keyfiyyət və döyüş qabiliyyəti də nəzərə alınır. Onlar xüsusi geyimləri, bəzəkli silahları və fərqli məvacibləri ilə seçilirdilər. İntizamsızlıq ciddi cəzalandırılır, fərqlənənlər isə mükafatlandırılırdı. Hətta bəzi qorçuların sonradan vilayət hakimliyinə yüksəldilməsi barədə də məlumat vardır. Dünyasını dəyişmiş qorçuların Ərdəbildə Şeyx Səfi türbəsi ətrafında dəfn olunması da onların statusunun nə qədər yüksək olduğunu göstərir.

Beləliklə, Şah I Təhmasibin hərbi strategiyası yalnız döyüş meydanında tətbiq olunan taktiki qərarlarla məhdudlaşmırdı. Bu strategiya dövlətin sosial bazasını, tayfa dayaqlarını, coğrafi miqyasını, dini-ideoloji mühitini, iqtisadi imkanlarını və idarəçilik mexanizmlərini nəzərə alan geniş və çoxşaxəli bir model idi. Onun müdafiə yönümlü yanaşması, logistikaya zərbə vurmağa əsaslanan asimmetrik taktikası, daxili sabitliyi hərbi təhlükəsizliyin ayrılmaz hissəsi kimi dərk etməsi və ordunun strukturunu real ehtiyaclarla uyğun qurmağa çalışması göstərir ki, Şah Təhmasibin siyasəti təsadüfi deyil, rəşadətli dövlətçilik düşüncəsinin məhsulu idi. Bu səbəbdən onun hərbi-strateji xətti Səfəvi dövlətinin sadəcə müəyyən bir dövr ərzində deyil, bütövlükdə uzunömürlü siyasi mövcudluğunun başlıca dayaqlarından biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Nəticə. Aparılan təhlil göstərir ki, Şah I Təhmasibin hərbi strategiyası klassik “hücum-qələbə-işğal” məntiqindən daha çox, dövlətin uzunmüddətli yaşamasına xidmət edən müdafiə konsepsiyası kimi formalaşmışdır. Osmanlı imperiyası və özbək xanlıqlarının təzyiqi şəraitində şahın əsas xətti açıq meydan döyüşlərindən maksimum yayınmaq, rəqibin logistik üstünlüyünü zəiflətmək və müharibəni düşmən üçün bahalı, davam etdirilməsi çətin prosesə çevirmək olmuşdur. Köçürmə və “yandırılmış torpaq” siyasəti məhz bu məqsədə xidmət etmiş, yerli ərzaq ehtiyatlarının düşmənin istifadəsinə keçməsinin qarşısını almış, Osmanlı ordusunun təchizat zəncirini pozaraq geri çəkilməyə məcbur etməyə imkan vermişdir. Bu taktikanın sosial-iqtisadi baxımdan ağır nəticələr doğurduğu aydındır; lakin Şah Təhmasib bu itkiləri vergi güzəştləri ilə kompensasiya etməyə çalışaraq strategiyanın icrasında daxili narazılığı minimallaşdırmağa yönəlmiş addımlar atmışdır.

Şahın hərbi siyasəti yalnız döyüş texnikaları ilə məhdudlaşmamış, eyni zamanda dövlətin daxili dayanıqlılığına bağlanmışdır. Tayfa sisteminin Səfəvi hərbi gücünün nüvəsini təşkil etməsi bir tərəfdən böyük səfərbərlik potensialı yaratsa da, digər tərəfdən daxili rəqabət və separat meyillər riskini artırır. Bu səbəbdən Şah Təhmasib üçün tayfalararası balansın qorunması, mərkəzlə əyalət arasındakı idarəetmə bağlılığının gücləndirilməsi və vilayət hakimlərinin hərbi resurslar üzərində nəzarətinin tənzimlənməsi strategiyanın ayrılmaz hissəsi olmuşdur. Ordu sistemində mərkəzi və əyalət qoşunlarının birgə fəaliyyət mexanizmi, çağırış və səfərbərlik prosedurları, elçilərin (tovaçı və s.) rolu bu idarəetmə logikasını aydın şəkildə nümayiş etdirir.

Eyni zamanda, daimi qoşunların – xüsusilə qorçuların – gücləndirilməsi Şah Təhmasibin dövlət təhlükəsizliyini yalnız sərhəddə deyil, saray daxilində də təmin etməyə çalışdığını göstərir. Qorçu institutunun genişlənməsi mərkəzi hakimiyyətin “sərt dayağı” kimi çıxış etmiş, şahın şəxsi təhlükəsizliyini və icra intizamını artırmışdır. Odlu silahların tətbiqinin genişlənməsi və tufəngçi-topçu kimi ixtisaslaşmış dəstələrin təşkili isə Səfəvi ordusunda texnoloji- təşkilati transformasiyanın sürətləndiyini göstərən mühüm göstəricidir; bu, eyni zamanda Avropa ilə münasibətlərdə hərbi-texniki maraqların artmasına da zəmin yaratmışdır. Nəhayət, Şah I Təhmasibin strategiyasının siyasi nəticəsi kimi Amasiya sülhü (1555) xüsusi vurğulanmalıdır: bu razılaşma Səfəvi dövlətinə müvəqqəti ərazi itkiləri bahasına da olsa, nəfəs almaq, daxili resursları toparlamaq və institusional dayanıqlığı artırmaq imkanı vermişdir. Beləliklə, Şah I Təhmasibin hərbi strategiyası realist risk qiymətləndirməsinə əsaslanan, müdafiə yönümlü, logistika və resurs idarəçiliyini önə çəkən, daxili sabitlik və ideoloji intizamla tamamlanan kompleks siyasi-hərbi model kimi dəyərləndirilə bilər. Bu modelin mahiyyəti qısa müddətli “parlaq qələbə” dən çox, Səfəvi dövlətinin davamlılığını təmin etməkdə idi və məhz buna görə də Təhmasib dövrü Səfəvi təhlükəsizlik düşüncəsinin yetkinləşdiyi mərhələlərdən biri sayılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Şah Təhmasibin təzkirəsi. Tərcüməçi Ə. Rəhimovdur. Bakı, Azərneşr, 1996, 128 s.

2. İsgəndər bəy Münşi Türkman. Tarix-i aləmə-yi Abbasi. Tərcümə edənlər – Oqtay Əfəndiyev və Namiq Musalı. I cild. Bakı, “Təhsil”, 2009, 1144 s.
3. Rumlu H. Əhsənüt-təvarix (Tarixlərin ən yaxşısı). Tərcümə edənlər: Oqtay Əfəndiyev, Namiq Musalı. Kastamonı, 2017, 217 s.
4. Əbdi bəy Şirazi. Təkmilətül-əxbar. Tərcüməçi Ə. Rəhimli. Bakı, Elm, 1996, 198 s.
5. Karadağ Çınar G. Safevi-özbek siyasi ilişkileri ve Osmanlının təsiri (1524-1630). Doktora tezi. Afyon-Karahisar, 2011, 334 s.

ФАРХАД РУСТЕМЗАДЕ

Докторант Института истории и этнологии им. А.А. Бакиханова НАНА

ВОЕННАЯ СТРАТЕГИЯ СЕФЕВИДСКОЙ ИМПЕРИИ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ ШАХА ТАХМАСИБА

Данное исследование анализирует принципы формирования военной стратегии шаха Тахмасиба I, её связь с его государственным мышлением и роль в системе обороны государства Сефевидов. Показано, что стратегия шаха не ограничивалась исключительно военными мерами, а включала обеспечение внутренней стабильности, сохранение единства племён и укрепление духовно-идеологической среды. В условиях угроз со стороны Османской империи и узбекских ханств Тахмасиб отдавал предпочтение оборонительным тактикам, направленным на ослабление логистики противника, применяя переселение населения и тактику «выжженной земли». В работе также рассматриваются структура сефевидской армии, её этнический состав, система постоянных и непостоянных войск, институт корчиев и внедрение огнестрельного оружия. В целом военная стратегия шаха Тахмасиба оценивается как реалистичная, оборонительно ориентированная и комплексная политико-военная модель, направленная на обеспечение долгосрочного существования государства.

Ключевые слова: Шах Тахмасиб I, государство Сефевидов, корчи (гвардия шаха).

FARHAD RUSTEMZADE

PhD student, Institute of History and Ethnology named after A.A. Bakikhanov, ANAS

THE MILITARY STRATEGY OF THE SAFAVID EMPIRE DURING THE REIGN OF SHAH TAHMASP

This study examines the formation principles of Shah Tahmasp I's military strategy, its connection with his political mindset, and its role in the defensive system of the Safavid state. The research demonstrates that his strategy extended beyond purely military measures and included maintaining internal stability, preserving tribal unity, and strengthening the ideological and moral environment. Facing threats from the Ottoman Empire and the Uzbek khanates, Tahmasp preferred defensive tactics aimed at weakening enemy logistics rather than direct confrontation, employing relocation policies and scorched-earth methods. The study also explores the organizational structure of the Safavid army, its ethnic composition, the system of permanent and non-permanent forces, the institution of royal guards (qorchis), and the introduction of firearms. Overall, Shah Tahmasp's military strategy is evaluated as a realistic, defense-oriented, and comprehensive political-military model designed to ensure the long-term survival of the Safavid state.

Keywords: Shah Tahmasp I, Safavid State, Qorchis.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 19 mart 2026-cı il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 21 may 2026-cı il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Əhməd Quliyev, t.e.d. İsmayıl Məmmədov.